
‘Pous Abraham de Eerste’: De Onderzoeker oor Kuyper

J J Lubbe

Universiteit van Stellenbosch
Akademiese Navorsingsassistent
Departement Ekklesiologie

Abstract

‘Pope Abraham the First’: Kuyper as introduced by *De Onderzoeker*
Towards the end of the previous century, theologians, ministers and interested members of the Dutch Reformed Church became familiar with the name of Neo-Calvinist Abraham Kuyper. De Onderzoeker, the theological mouthpiece of the Cape liberal movement between 1860 and 1884, quite unexpectedly was one of the first to take note of this theologian, and in a peculiar sense. This article tries to determine the content and possible influence of that introduction. To be true to the historical context, it is, however, necessary first to understand something of the character of De Onderzoeker.

‘Als tot verstandigen spreek ik, oordeelt gij hetgeen ik zeg’ 1 Kor. 10:15

Met dié leuse het ’n nuwe maandblad op 19 Januarie 1860 die Kaapse publiek begroet. Vir ’n kwarteeu daarna sou *De Onderzoeker* die teologiese stem van die Liberale Rigting in Suid-Afrika wees. Dié blad is gebore in die stryd wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk teen die sogenaamde liberale dominees aangeknoop het – ’n stryd wat die negentiende eeuse verhaal van sowel dié kerk, as van die Nederduitsch Hervormde Kerk sou beïnvloed. Dit is ook in dié tyd dat die naam van ’n Nederlander wat gaandeweg met ’n eweneens invloedryke rigting in Suid-Afrika geassosieer is, hier bekendgestel is: Abraham Kuyper.

Anders as wat meermale in die populêre omgang met laasgenoemde rigting aanvaar word, was die bekendstelling van dié Neo-Calvinis in Suid-Afrika, nie beperk tot ortodoksie in die Nederduitse Gereformeerde Kerk – soos byvoorbeeld ds S J du Toit – nie. In hierdie artikel word gepoog om die bekendstelling van Abraham Kuyper deur *De Onderzoeker* na te gaan.

1. INLEIDENDE OPMERKINGS

Die belang van hierdie ietwat 'onverwagse' bekendstelling, word deur 'n paar oorwegings onderstreep. *De Onderzoeker* se nuus oor Kuyper was van die vroegste in Suid-Afrika. In Maart 1869 word berig oor 'n omsendbrief waarin die Utrechtse kerkraad op die bediening van die doop, ná instemming met die belydenisskrifte, aandring (*De Onderzoeker* 3/1869:23). Alhoewel die blad hom nie noem nie, was Kuyper sedert 1867 leraar van dié gemeente. Januarie 1870 was die 'Utrechtse orthodoxie' weer in die nuus (*De Onderzoeker* 1/1870:7). In Desember van daardie jaar is Kuyper by die naam genoem (*De Onderzoeker* 12/1870:187) – bykans agt jaar voordat ds S J du Toit op *De Standaard* sou inteken!

Verder het sowel *De Onderzoeker* as Kuyper 'n band met die universiteit van Leiden gehad: twee gereelde skrywers in *De Onderzoeker*, J J Kotzé (1855-1858) en D P Faure (1861-1866) was Leidense alumni (Odendaal 1957:282). Ook hul leermeester, J H Scholten, se gedagtegoed was gewilde stof in dié blad. Aan sy voete, en waarskynlik saam met Kotzé, het 'n 'moderne' Kuyper tussen 1855 en 1862 gesit.

Tussen Kuyper en *De Onderzoeker* was nóg 'n gemeenskaplikheid: beide was – weliswaar in 'n omgekeerde sin – op die Modernisme in Nederland gerig. Die Liberale Rigting in die Kaap het graag by die Moderne Teologie in Nederland aangesluit, en die stand van sake dáár was vir die Kapenaars 'n belangrike oriënteringspunt. Teen 1870 moes hulle met kommer verneem van die heftige verset wat besig was om veld te wen teen hul geliefde leermeesters. Dit wat vir Kotzé, Burgers en Faure kosbaar was, was vir die 'kleine luyden' in Nederland 'n gruwel. En Kuyper – nou 'n oortuigde Gereformeerde – het hierdie verset vurig geleï. Daarvan sou *De Onderzoeker* met afkeuring vertel.

Die vraag na die moontlike invloed van dié beriggewing, is nou onvermydelik. Soos hieronder aangetoon sal word, was dit nie 'n positiewe bekendstelling nie. En in dié sin het lesers in die Kaap en oorkant die Vaal vir Abraham Kuyper leer ken – ook in die Kaapse en Natalse Engelse gemeenskap. Daardeur is die liberale mening oor 'n wye front téén hom opgestel. Sou dít 'n rol speel toe hy rondom die wisseling van die eeu in twee Afrikaanse kerke gepopulariseer is?

Daar was inderdaad ook ander Kaapse kerklik-teologiese tydskrifte wat Kuyper bekendgestel het – benewens publikasies uit sy pen en die tydskrifte *De Heraut* en *De Standaard* (waarvan hy onderskeidelik in 1871 en 1872 redakteur geword het). Reeds in 1869 is daar in *De Gereformeerde Kerkbode* gunstig na hom verwys, en vanaf 1871 is preke en oordenkings van Kuyper sporadies gepubliseer¹. In sy tydskrif, *De Getuige*, het ds S J du Toit sedert 1880 ingenome by Kuyper aangesluit². Na 1892 het *Gereformerd Maandblad* onder redaksie van prof J I Marais en ds C F J Muller ook nuus oor Kuyper gedra – in só 'n mate dat teen 1898 aanbeveel is: 'Die in Nederland de theologie wil beoefenen, zal zich naar de Vrije Universiteit moeten wenden' (*De Onderzoeker* 7/1894:102).

Die drukpers was invloedryk – veral in Kaapstad en die groter dorpe. In die woorde van *De Onderzoeker*: ‘In de negentiende Eeuw is de kansel niet meer wat hij in vroegere dagen was; de drukpers is thans de predikster bij uitnemendheid...’ (*De Onderzoeker* 5/1878:46). *De Onderzoeker* was ook nie die enigste liberale tydskrif in die Kaap nie. Van nagenoeg dieselfde oortuiging was *De Zuid-Afrikaan* (1830-1871) en *Het Volksblad* (1856-1886). Beide wou graag ’n ‘inheemse’ standpunt stel, en was ‘nasionaal in die politieke, liberaal in die godsdienstige lewe’ (Hanekom 1951:223). *De Zuid-Afrikaan* het ook oor Kuyper geskryf, veral in die gereelde rubriek vir kerklike sake. Van *Het Volksblad* en sy uitgewer, B J van de Sandt de Villiers, het *De Onderzoeker* in April 1878 getuig:

...niets is er gedaan voor de verlichting van de onwetenden, voor de zaak van Recht, voor de verbreiding van Waarheid... – zonder dat Van de Sandt’s *Volksblad* òf het eerste woord sprak, òf ijverig medewerkte....Dit blad was...boven alles gevreesd door hen die de duisternis liever hebben dan het Licht....

(*De Onderzoeker* 4/1878:29)

De Onderzoeker se bekendstelling van Kuyper moet verantwoord word teen die agtergrond van die algemene inhoud en styl van die blad. ’n Tipering daarvan word dus hier gewaag. Die artikel gee nie voor om die inhoud van die blad uit te put of selfs ’n oorsig daarvan te bied nie, maar wil wel enkele tendense uitwys. *De Onderzoeker* se geskiedenis word deur twee belangrike wendinge verdeel. In Desember 1876 is die laaste uitgebreide verslag van ’n ‘kerksaak’ teen een van die liberale dominees, gepubliseer. Daarná sou amptelike nuus van die Nederduitse Gereformeerde Kerk baie min aandag in die blad kry. Teen die einde van 1880 het ’n redaksionele aankondiging nog ’n wending vir *De Onderzoeker* gebring: op aandrang van lesers sou dit voortaan ook artikels in Engels publiseer (*De Onderzoeker* 11/1880:81). Gevolglik word drie tydperke onderskei: van 1860 tot 1876 toe *De Onderzoeker* ’n sterk polemiese karakter gedra het en vurig in die sogenaamde liberale stryd betrokke was; van 1877 tot 1880 as ’n oorgangsfase; en van 1881 tot 1884 toe die blad hoofsaaklik sy kwynende getal Hollandse en Engelse lesers in hul godsdienstige oortuiging wou ‘stig’. Uiteraard word hier aan die eerste tydperk meer ruimte afgestaan ten einde die karakter van *De Onderzoeker* en die ‘teologie’ van die Liberale Rigting uit die verf te laat kom. Dit was immers die agtergrond waarteen Kuyper bekendgestel is.

’n Enkele opmerking oor die term ‘liberaal’ soos dit in dié artikel gebruik word. Hanekom (1951:ix) verwys daarna as “n wydvertakte geestesstroming wat sy invloed laat voel het in Kerk en Staat, kultuur en samelewing”. *De Onderzoeker* egter, was primêr ’n teologiese blad en het baie selde oor enige politieke of sosio-maatskaplike

kwessies berig. Skrywer hiervan bedoel met die benaming 'liberaal' nie soseer 'n waarde-oordeel nie, maar verwys na *daardie teologiese rigting, en predikante van daardie oortuiging, wat hulself in De Onderzoeker as 'liberaal' aangedui het, en in die gang van die geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk as sulks opgeteken is.*

2. 'DE DWALING' VERSUS 'BEHOUDSMANNEN EN FORMULIER-KNECHTEN' (1860-1876)

In die eerste uitgawe van *De Onderzoeker – Algemeen Christelijk Maandblad* – stel die redaksie dat hulle 'onze medemenschen hunne ware bestemming te doen besefsen' en op die weg daarheen, 'eenig licht te verspreiden' (*De Onderzoeker* 1/1860: 1). Volgens hul eie mening sou dié 'licht' juis 'Gereformeed regtzinnig' wees – binne die grens wat art. 7 van die Nederlandse Geloofsbelydenis neerlê: 'Men mag ook de schriften van geene menschen, hoe heilig zij geweest zijn, vergelijken bij de Goddelijke schriften,...noch de oudheid,...noch de Conciliën, Decreten of Besluiten.' Dit sou beteken dat in die bespreking van 'n leerstuk soos die Drie-eenheid, *De Onderzoeker* 'geene woorden en uitdrukkingen...gebruiken die in het boek van Gods openbaring niet gevonden worden' (*De Onderzoeker* 6/1860:41). Dit sou egter verder gekwalifiseer word: 'Wij willen de godsdienst vrij maken van het gezag, met name het gezag des Bijbels' (*De Onderzoeker* 1/1868:2). Dit het beteken dat die Bybel se ware plek en bedoeling uitgewys moes word. Ver al die Ou Testament sou dit ontgeld: '...in't Oude Testament komen onwaardige en afschuwelijke voorstellingen van het Opperwezen voor' (*De Onderzoeker* 1/1868:2). Dié 'vuilheden' het 'n vraagteken agter die bruikbaarheid van die Ou Testament in die onderwys geplaas (*De Onderzoeker* 7/1872:50). Teen 1876 het *De Onderzoeker* in reaksie op 'n besluit van die Sinode oor die verpligte lees van die Tien Gebooie en die Twaalf Artikels in eredienste, geoordeel: '...wij moeten al dadelijk de eerste twee geboden als geheel overbodig voor onze tijd en onze maatschappij verklaren' (*De Onderzoeker* 12/1876:181). Die resultate van die historiese-kritiek wat deurgaans in *De Onderzoeker* te lees was, het hiertoe die weg berei. Dié lig sou ook op die Nuwe Testament val, en alou was die 'bovennatuurlijke geboorte' van Jesus (*De Onderzoeker* 2/1867:13) en wonderwerke (*De Onderzoeker* 9/1867:75) ter sprake. Die volgende stap was voorhande: 'De Christus der Kerk! Welk een dubbelslachtig wezen; half God! Half mensch!...De verheerlijking van groote mannen, vooral van Godsdienststichters is een geschiedkundig feit' (*De Onderzoeker* 3/1868:30-31). Daarom was Christus vir *De Onderzoeker* 'dien grooten Menschenzoon' wat as ideaal aan die mensdom voorgedou moes word (*De Onderzoeker* 1/1868:1). Hierdie opvattinge het uiteraard ook lidmate se geloofslewe geraak, en daarvoor sou *De Onderzoeker* nie swyg nie. Oor gebed is dikwels geskryf. Dit is veroordeel as 'n

gewaande middel om God te manipuleer (*De Onderzoeker* 1/1876:1) – veral wanneer dit wetenskaplik duidelik was dat die moontlikheid vir reën, byvoorbeeld, nie bestaan het nie (*De Onderzoeker* 9/1868:93): eintlik 'behoort de ware Christen in't geheel niet te bidden' (*De Onderzoeker* 11/1860:86).

De Onderzoeker het dit belangrik geag om niemand deur vooroordeel te beïnvloed nie, maar wou dat lesers dié lig 'gegrond op eigen inzicht der waarheid' sou ontdek. Daarom het die redaksie amptelik anoniem gebly. B J van de Sandt de Villiers was die uitgewer – 'n Vrymesselaar en leier onder die Kaapse liberale, maar ook 'n bekwame man wat deur 'Conservatieven en Orthoxen...Liberalen en Radicalen' (*De Onderzoeker* 4/1878:29) gerespekteer is. Mettertyd sou dit bekend word dat Leopold Marquard die redaksie behartig (Hanekom 1951:225). Die predikant van Darling, ds J J Kotzé, sou tot die einde van die blad se bestaan, die mees getroue medewerker van *De Onderzoeker* wees – nie minder as 92 bydraes uit sy pen is gepubliseer. Talle daarvan was onder sy skuilnaam, 'XYZ'. In die eerste tydperk van *De Onderzoeker* se bestaan het ook ds T F Burgers, toe leraar van Hanover, 'n groot aandeel in die skryfwerk gehad – meestal onder die naam 'Herder'. In 1872 is hy egter tot Transvaalse president verkies, en het daar feitlik geen verdere nuus oor hom verskyn nie. Vanaf September 1867 het ds D P Faure, stigter en predikant van die Vrye Protestantse Kerk van Kaapstad, 'n ywerige medewerker geword, sodat teen 1884 hy bykans 78 artikels gelewer het. Naas dié drie, het ook ds H C V Leibbrandt in die sewentigerjare 'n prominente aandeel in *De Onderzoeker* se inhoud gehad. Hy was tussen 1860 en 1877 leraar te Victoria-Wes en daarna van die Vrye Protestantse Kerk in Graaff-Reinet.

Onder die ander liberale dominees wat in *De Onderzoeker* geskryf het, was S P Naudé en P K Vintcent. Van die bekende figuur in Kaapse onderwys, A N E Changuion, het ook enkele bydraes gekom – selfs ná sy vertrek na Switserland (*De Onderzoeker* 3/1866:21; 2/1872:13). Die talle skuilname soos 'Discipel', 'Pastor', 'ABC' en 'Delta' bemoeilik uiteraard 'n spesifieke bepaling van wie almal aan *De Onderzoeker* meegewerk het.

Die ondersteuning wat die blad tot 1877 geniet het, kan met redelike sekerheid as goed beskryf word. In die derde uitgawe is uittreksels uit entoesiastiese lesersbriewe geplaas, en was die konklusie: 'Er is uit menigen boezem een vreugden danklied aangeheven over de verschijning van ons blad' (*De Onderzoeker* 3/1860:18). In Februarie 1861 is uit Graaff-Reinet berig dat 'hier wordt veel en sterk gesproken over De Onderzoeker...' *(De Onderzoeker* 2/1861:12). Later daardie jaar is aangekondig dat die getal intekenaars aansienlik gegroei het (*De Onderzoeker* 12/1861:100). Hanekom (1951:225) verwys selfs na 'duisende' lesers. Hy noem verder 25 gemeentes waarvan die leraars teen 1863 as liberaalgesind bekend was:

van Riebeeck-Wes en Hopefield in die Swartland tot by Queenstown en Aliwal-Noord aan die grense van die Kolonie tot Greytown in Natal (Hanekom 1951:433). Dié leraars het nie gehuiwer om *De Onderzoeker* onder die aandag van gemeentelede te bring nie (Hofmeyr 1860:93). Bydraes het selfs uit Natal (*De Onderzoeker* 12/1869:115, ene W C Perry) en van 'PQ' uit die Vrystaat (bv *De Onderzoeker* 12/1870:141-143; 10/1874:82-83) gekom. Franc de Lettre Biccard, die dokter van Malmesbury en neef van die liberale ds L G F Biccard van Pietersburg, was ook 'n medewerker (*De Onderzoeker* 3/1875:23-24)³. Teen 1871 het die blad daarop geroem dat dit die 'eenige theologiese in het land' was (*De Onderzoeker* 1/1871:2). Trouens, 'n jaar later sou *De Onderzoeker* trots daarop wys dat 'de machtige, de in zielen en in bezittingen en in geld zoo rijke' Nederduitse Gereformeerde Kerk nie in staat was 'om een ordentelijk theologisch tijdschrift uit te geven' (*De Onderzoeker* 2/1872:12). Op *De Wekker*, *Gereformeerde Kerkbode* en *Elpis* is meewarig neergesien.

De Onderzoeker is nie net deur ondersteuners gelees nie. Die eerste uitgawes daarvan in 1860 het wye reaksie ontlok. 'n Brosjure van ds P Huet en dr P E Faure, *Een Woord bij de verschijning van het eerste nummer van De Onderzoeker*, het binne drie weke die lig gesien, en het dié blad as 'verfoeijlike God honende spotternij' en 'de vijand die het onkruid zaait in den akker' uitgekryt. In die Februarie-uitgawe het *De Onderzoeker* geantwoord (*De Onderzoeker* 2/1860:9): 'Wij wenschen niet van ons blad een strijdschrift te maken...' Die stryd tussen Huet en *De Onderzoeker* was egter onvermydelik aangeknoop. Die ingewing van die Skrif, die Godheid van Christus en die voldoening deur sy dood was in gedrang. Kotzé (*De Onderzoeker* 7/1863:65) en 'Herder' (*De Onderzoeker* 8/1865:85) het die strydbyl opgeneem. Huet en sy medestanders is as 'behoudsmannen en Formulier-knechten' en as die 'Zuid-Afrikaansche Zions-wachters' bestempel (*De Onderzoeker* 1/1865:1). 'ABC' noem Huet in 1866 'de fameuse Makkabeër van het wegstervend orthodoxisme hier te lande', en vervolg dan: 'De Christus van ds Huet en zijn antieke medechristenen is een theorema der fantasie, niet de historische Christus der Evangelien' (*De Onderzoeker* 8/1866:67). In dié polemieë het Huet slegs een brief direk aan *De Onderzoeker* geskryf (*De Onderzoeker* 7/1861:50-52) – hy sou hom eerder tot die simpatieke *Volksvriend* wend. Dit was *De Onderzoeker* se styl om sodanige briewe oor te neem en dan daarnaas 'n medewerker se reaksie te plaas. Die stof rondom Huet sou eers gaan lê toe hy in 1867 die beroep van die Konfessionele Vereeniging na Nederland aangeneem het.

In Maart 1860 is berig dat prof N J Hofmeyr in 'n preek te Kaapstad lidmate teen 'de dwaling' wat deur 'woord en geschrift' versprei word, gewaarsku het. 'Uw Bestendige lezer' sou hierop reageer toe hy Hofmeyr in 'n brief 'de profeet der

tegenwoordige eeuw' noem: 'Bij hem is het kinderlijk geloof onderdrukking van het verstand...Ongelukkig Seminarium met zulk een Professor aan het hoofd!' (*De Onderzoeker* 4/1860:32). Hofmeyr se publikasie, *Eene Getuigenis tegen de Hedendaagsche Dwaling*, het gevolg. *De Onderzoeker* het hom en Huet beskuldig dat hulle opvattinge wat nie in die blad self te lees was nie, daaraan toegeskryf het – byvoorbeeld oor die vermeende invloed van JH Scholten (*De Onderzoeker* 3/1860:17; 4/1860:25). Dit is dus nie vreemd dat 'n uitgebreide reeks van 'XYZ' oor 'Scholten en Hofmeyr' gevolg het nie – die redaksie was nog sensitief oor 'n verbintenis van *De Onderzoeker* met die rigting van Scholten, en het duidelik gestel dat standpunte daarin dié van die skrywer was (*De Onderzoeker* 5/1860:33). Dié reeks sou tot in Desember 1860 duur. Hofmeyr is by die Supranaturaliste geskaar, en van patripassionisme beskuldig (*De Onderzoeker* 11/1863:95). Later sou D P Faure Hofmeyr se *Vier Leerredenen tegen de Hedendaagsche Dwaling of de zoogenaamde Moderne Theologie* (1868) krities in bespreking neem: 'Hieruit zal 't voor ieder duidelijk worden, dat de professor zijne...declamatie enkel en alleen op eene geheel onjuiste voorstelling der Moderne Richting heeft gebouwd...' (*De Onderzoeker* 4/1868:39). Oor die invloed wat Hofmeyr egter in die Nederduitse Gereformeerde Kerk gehad het, was daar by *De Onderzoeker* nie twyfel:

...welke rigting te Stellenbosch op den troon zit, is bekend. De wetenskap is daar de dienaar van die kerk. Het Seminarium vormt echt geloovige zonen der kerk, jongelingen voor wie de handhaving der leer eene levenskwesie is. Het ligt dus in den aard der zaak dat lettergezag en formalisme zich hoe langer zoo meer zullen laten gelden....

(*De Onderzoeker* 12/1873:142)

Veel meer as teen Huet en Hofmeyr egter, sou *De Onderzoeker* ruimte afstaan aan polemieke met ds Andrew Murray. Die eerste skote in dié stryd het in 1864 geklap toe Murray die optrede van die Nederduitse Gereformeerde Kerk om Kotzé te skors, in die Hooggeregshof moes verantwoord. *De Onderzoeker* het die verslag van 27 bladsye wat in *Het Volksblad* verskyn het, volledig oorgeneem (*De Onderzoeker* 9/1864:87-114)! Die brief van sewe predikante aan die lidmate van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor die verdaging van die 1867-Sinode, het Kotzé en Burgers as 'ontrouwe leraars' gebrandmerk. Dié twee se heftige reaksies was veral teen Murray gerig (*De Onderzoeker* 12/1867:120; 1/1868:2-5). Die onverkwiklike pennestryd wat hierna tussen Murray aan die een kant (in *De Volksvriend*), en Kotzé, Burgers, Naudé, Marquard, Hanoverse kerkraadslede en lesers van *De Onderzoeker* aan die ander kant, ontbrand het, sou tot in September 1871 duur. Naudé het Murray 'een Protestantsch Pausje' genoem (*De Onderzoeker* 2/1868:19). Dit het ook

twee reekse oor Murray se *Het Moderne Ongeloof* ingesluit: Burgers se bespreking van die boek het oor 11 bydraes gestrek (tot *De Onderzoeker* 7/1870:65); Kotzé s'n 19 aflewings tussen Februarie 1869 (*De Onderzoeker* 2/1869:17) en Oktober 1870 (*De Onderzoeker* 10/1870:83)! Daarin het hy onder andere 'den wraakzuchtige God der orthodoxie met zijne eeuwighe hel' teenoor die 'Moderne Richting' wat 'n liefdevolle Hemelse Vader verkondig het, gestel (*De Onderzoeker* 2/1869:19). Dit is byna onmiddelik gevolg deur die reeks briewe tussen Kotzé en Murray oor die interpretasie van die Dordtse Leerreëls (vanaf *De Onderzoeker* 2/1871:9-10) – 'n debat wat in die 1870-Sinode ontketen is. Murray sou Kotzé verwyrt dat dié se posisie 'eene oneerlijke is' daar hy in wese die belydenisskrifte verwerp het. Volgens Murray was daar vir sy teenstander net een uitweg: 'als eerlijk man zijt gij verplicht de kerk te verlaten' (*De Onderzoeker* 3/1871:20). Pont meen egter tereg dat nóg Kotzé nóg Murray se uitleg van die belydenisskrifte bo verdenking was, en dat beide in elk geval deur 'n negentiende eeuse antropologiese klem op sleeptou geneem was (Pont 1958:38).

Enkele ander leraars van die Nederduitse Gereformeerde Kerk het ook in *De Onderzoeker* deurgeloopt: G W A van der Lingen ('een ultra-orthodoxe leraar' – *De Onderzoeker* 12/1870:153), W Robertson, R Shand en W P de Villiers. F Lion Cachet ('n 'renegaat' met 'n 'hartstochtelijk Oostersch gemoed' – *De Onderzoeker* 11/1876:137) is vir sy omstrede bediening in Transvaal verkwalik. 'XYZ' het oor ds A McGregor se *Zondagschool-lessen voor een Jaar* (1873) geskryf: 'Het werkje kon even goed een paar eeuwen geleden zijn geschreven geweest....Ieder Bijbelsch verhaal wordt streng letterlijk opgevat. De voorstelling...verplaatst ons in de wonderwereld van de kinderkamer' (*De Onderzoeker* 5/1873:39-40). Die polemieë tussen S P Naudé en E Z J de Beer is uit *Het Volksblad* oorgeneem. De Beer het Naudé gekonfronteer met dié se optrede in die Vrye Protestantse Kerk (Graaff-Reinet), waar hy onder andere opgemerk het dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk 'eene kerk van oude vrouwen (is) die hare leden in het duister houdt' (*De Onderzoeker* 12/1874:98).

Dit blyk dus duidelik dat *De Onderzoeker* inderdaad 'n teologiese strydgeskrif was, en gevolglik deur vriend en vyand gelees is. Die enkele kere dat daar in dié tydperk 'n stigtelike bydrae in pas met die kerklike jaar, geplaas is, was selfs dít van polemiese aard. Vir die lydenstyd in 1864 het 'K' (Kotzé?) oor 'Jezus teenover de Joodsche Hierarchie', geskryf (*De Onderzoeker* 4/1864:25).

Beriggewing oor die amptelike handeling van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, sou hierdie trant versterk. *De Onderzoeker* se 'rapporteur' het gesorg dat daar oor al die Sinodes van 1862 tot 1876 byna verbatim berig is. Die omvang van die betrokke uitgawe is dan met 'n 'Bijvoegsel' vergroot – die verslag oor die 1876-

Sinode het byvoorbeeld 68 bladsye beslaan! Beskrywingspunte is soms vooraf geplaas, lesers is opgeroep om hulle vir sekere beslissings te beywer en omstrede sake is aangeroer. Voor die Sinode van 1862 het *De Onderzoeker* 'n oorsig van die handeling van die eerste nege Sinodesittings (1824-1857) geplaas. 'Zijn de Synodes van 1852, 1857 en 1862 wettig?' is in Maart 1863 gevra. 'De Grondwet onzer Kerk' en veral Ordonnansie 7 (1843) is toegelig, en, het *De Onderzoeker* gemeen:

Aan den Heeren Loedolff en Smuts komt de dank van alle leden der Kerk toe voor den moed en de volharding waarmee zij... deze zaak tot eene beslissing hebben gebragt. Het is thans buiten allen twijfel dat de toelating van extra-koloniale leden tot de Synode eene met Sectie 7 der Grondwet strijdige handeling is.

(*De Onderzoeker* 5/1863:33)

Na 'n verslag oor die Sinodale Kommissie se optrede teen Kotzé (1864), konfoteer *De Onderzoeker* die lesers met die vraag: het die tyd nie aangebreek vir die stigting van 'n vrye, Evangelies Gereformeerde Kerk nie? (*De Onderzoeker* 6/1864:36). 'n Jaar later is die Sinodale Kommissie vir hul 'middeneeuwsche bekrompenheid' verwyt (*De Onderzoeker* 5/1865:39), en die Sinode omdat dié met 'tweederlei maat' sou meet (*De Onderzoeker* 10/1869:90). Verslae oor Ringsittings van Tulbagh (vs Kotzé), Graaff-Reinet (vs Burgers en D B Naudé) en Burgersdorp (vs S P Naudé) is geplaas. Die 1871- en 1875-sittings van die Ring van Beaufort-Wes (vs Leibbrandt) het besondere aandag gekry.

Die verslae van die jaarvergadering van die 'Kerkverdedigings Genootskap' wat in *De Onderzoeker* gepubliseer is, het verdere perspektiewe op hierdie 'kerksake' gebied. Soos *De Onderzoeker*, is dié genootskap ook in die vroeë jare van stryd gestig (1863). Die doel daarvan was om die liberale dominees in hul verset teen die Nederduitse Gereformeerde Kerk se leertug by te staan. Die eerste jaarverslag het in Augustus 1864 in *De Onderzoeker* (8/1864:84-86) verskyn – 'n vanselfsprekendheid aangesien Leopold Marquard, redakteur van die blad, ook vir jare as sekretaris van die genootskap sou optree. Toe dit in Mei 1884 deur die 23 oorblywende lede ontbind is, kon die sukses van die genootskap in 15 'kerksake' geroem word, asook dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se 'lust om kettergericht te houden, tot op het vriespunt gedaald is' (*De Onderzoeker* 5/1884:49).

In die voorafgaande paragrawe is die polemiese trant van *De Onderzoeker* ietwat in kaart gebring. 'n Besondere kenmerk daarvan was die passie wat die blad geopenbaar het om die karakter van die Nederduitse Gereformeerde Kerk en haar 'teologie' te beskryf. Dít het in tweërlei sin in die blad neerslag gevind.

Wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk self betref, was beskrywings soos 'onverdraagzame en orthodoxistiese Gereformeerde Kerk' (*De Onderzoeker* 6/1864:36) en 'inquisitie-Synode' (*De Onderzoeker* 2/1864:17), volop in *De Onderzoeker*. Met die kerk se oënskynlik leerstellige teologie is gehekel. So skryf 'n anonieme medewerker oor die Sinodale Kommissie se klag teen Burgers dat hy die persoonlike bestaan van die duivel ontken het: 'The upholding of this doctrine, the advocacy of the Devil has been left to the superior intellect of the Synodical Commission of the Dutch Reformed Church' (*De Onderzoeker* 11/1864:138). Algaande egter, is verskillende strominge binne die Nederduitse Gereformeerde Kerk blootgelê. In November 1867 skryf *De Onderzoeker* met teleurstelling oor die verdagting van die Sinode, en merk dan terloops met verwysing na Murray se rol, op: '...bijna hebben wij Schotsche factie geschreven...' (*De Onderzoeker* 11/1867:83). Dié is later as die 'dweepers te Wellington' beskryf, en die 'gruwelike toneelen' wat by hul Christelike Konferensies afgespeel het, het *De Onderzoeker* op enige 'verstandige orthodoxen in Zuid Afrika' laat hoop (*De Onderzoeker* 12/1869:111). In sy tipering van 'de Kerk in de Transvaal' het Burgers ook die invloed van 'Schotsche Calvinisme' in die Kaapse Kerk betrek (*De Onderzoeker* 12/1871:94). Faure het die situasie nogals raak opgesom: 'Zij zien dat het oud geloof al meer en meer terrein verliest, dat redelijke godsdienst de overhand krijgt over den godsdienst van gezag... En daarom wordt de hulp van de opwekkings-machinerie ingeroepen' (*De Onderzoeker* 6/1874:44)⁴.

Dit sou egter veral Leibbrandt wees wat in sy verweer teen die Ring van Beaufort-Wes en voor die Sinode van 1876, hierdie onderliggende spanning in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se 'teologie' blootgelê het. Met die feit dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk sigself graag as 'orthodox' gereken het, het hy korte mette gemaak:

Die oude orthodoxe kerk, en die ook eerlijk dien naam verdient, wordt in ons land vertegenwoordigd door de gemeenten onder het bestier van Ds. Postma...Laat het u dus nooit vertellen, dat de meerderheid onzer kerk orthodox is, zoo als de orthodoxie door de Dordtsche Synode werd verstaan. Wat men hier in dit land gewoonlijk orthodoxie noemt, is de leer der Evangelische Alliantie partij....

(*De Onderzoeker* 5/1876:61)

Dié party was volgens hom deurtrek van die Arminianisme en die Methodisme van Wesley (*De Onderzoeker* 5/1876:61). Ook in die diskussie oor spesiale Evangelieprediking in die Sinode het hy hom uitgespreek teen die indringing van aan Dordt vreemde 'Methodistiese zienswijzen' in die 'Ned. Hervormde Kerk' (*De Onder-*

zoeker 10/1876:119). In 'n brief wat *De Onderzoeker* uit *Het Volksblad* oorgeneem het, het Leibbrandt finaal 'n streep deur die 'regsinnigheid' van die Nederduitse Gereformeerde Kerk getrek. Murray se uitspraak oor die 'ondergeschikt belang' van die Predestinasie-leerstuk; die handeling met ds McCarter van Calvinia ten diepste vanweë sy stilswee oor 'de godsdienst van gewaarwordingen'; die gebeure in die Paarl toe lidmate weer 'n regsinnige, dog chiliastiese predikant (soos G W A v/d Lingen) gesoek het, een gevind het 'om op dat aambeeld naar hartelust te slaan' (S J du Toit) en toe 'tegen wet en orde' 'n tweede gemeente gestig het; die Kaapse kerkraad wat ortodoks was, maar die leraar van Montagu verwelkom het om 'opwekkingsleerreden' te hou – dít alles laat hom skryf: 'Door zulk eene amalgamatie wordt hoe langer hoe meer het karakteristieke van ons kerkgenootschap vernietigd' (*De Onderzoeker* 12/1876:188).

Die ander kant van *De Onderzoeker* se voorliefde vir 'n karakterisering van die Nederduitse Gereformeerde Kerk en haar 'teologie', blyk uit die aandag wat Nederland gekry het. Om dít in perspektief te stel, moet eers op die gretige aansluiting van die Liberale Rigting in die Kaap by die Moderne Teologie in Nederland, gewys word. Reeds in April en Mei van daardie eerste jaar, het *De Onderzoeker* 'n 'Overzicht der vernaamste in de Herv. Kerk in Nederland gangbare leerstukken' geplaas waarin die Groninger Rigting met die Leidense- en Utrechtse benadering vergelyk is (*De Onderzoeker* 4/1860:28). Medewerkers van *De Onderzoeker* was daarop uit om hul lesers – lidmate van die Nederduitse Gereformeerde Kerk – aan dié 'verbode vrugte' bekend te stel. As bronne daarvoor, is ruimskoots geput uit Nederlandse tydskrifte soos die *Kerkelijk Courant*, *Nederlandse Spectator*, *Evangeliespiegel*, *Theologisch Tijdschrift* en veral die *Bibliotheek van Moderne Theologie*. Daaruit is die gedagtegoed van die geliefde leermeesters – J H Scholten, A Kuenen en L W E Rauwenhoff – deur liberales aan die Kaap oorgeneem. Eersgenoemde moet uitgesonderd word as dié een waarvan tot 1876 die meeste gepubliseer is. Scholten se *Leerredenen* en sy standaardwerk oor die *Leer der Hervormde Kerk, Geschiedenis der Godsdienst en Wijsbegeerte* – wat aan die Stellenbosche Seminarium voorgeskryf was – sy *Het Evangelie naar Johannes Kritisch Onderzoek* en *De oudste getuigenissen aangaande de Schriften des Nieuwen Testaments*, was enkele van die vrugte uit sy pen wat gereeld in *De Onderzoeker* bespreek is. Kuenen se publikasies oor die Ou Testament het eweneens gunstige besprekings in *De Onderzoeker* uitgelok: *Historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling der boeken des Ouden Verbonds* (*De Onderzoeker* 9/1862:81) en *Historisch-dogmatiese Studie over de profeten en de profetie onder Israel* (*De Onderzoeker* 10/1875:79). Wat Kuenen betref, het *De Onderzoeker* 'n interessante ontwikkeling aangehelp: in 1861 is die werk van J W Colenso oor *St. Paul's Epistle to the Romans* bekendgestel (*De Onder-*

zoeker 11/1861:81) en in die jaar daarna *The Pentateuch and Book of Joshua* (*De Onderzoeker* 7/1865:83). *De Onderzoeker* se beriggewing oor dié omstrede Natalse biskop (bv *De Onderzoeker* 2/1874:15; 5/1876:57), het die wedersydse beïnvloeding tussen Kuenen en Colenso ondersteun – soos in 1884 ook uit 'n ander oord bevestig sou word (*De Onderzoeker* 12/1884:139).

By die name wat deur *De Onderzoeker* met agting bejeën is, kan nog gevoeg word die Nederlanders Reville, Opzoomer, Meijboom en Pierson; uit Frankryk Colani en Renan; Heinrich Lang uit Switserland; uit Duitsland D F Strauss en G E Lessing; en uit Amerika, die Unitariërs Emerson, Channing en veral Theodore Parker. Wat Engeland betref is gereeld bydraes uit *Essays and Reviews* oorgeneem. Teen die middel sewentigerjare het Charles Voysey in *De Onderzoeker* aan die woord gekom. 'n Reeks preke wat hy in sy 'Theistic Church' (London) oor Moody en Sankey gelewer het, is juis op 'n tydstip toe dié twee al meer bewondering in die Nederduitse Gereformeerde Kerk geniet het, gepubliseer: '...werd ik steeds vaster oortuigd dat de geheele zaak eene reusachtige misleiding is' (*De Onderzoeker* 12/1875:101-103).

De Onderzoeker sou graag die 'teologie' van die Nederduitse Gereformeerde Kerk teen hierdie breër agtergrond afspeel. Daar is nie geskroom om ingewikkelde teologiese standpunte in detail te weeg nie. Uit die bespreking hierbo van die polemiek met leraars van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, het reeds geblyk dat die regsinnigheid van onder andere Murray gereeld bevraagteken is. 'n Tweede stap was om Calvyn, vader van die tradisie waarop die Nederduitse Gereformeerde Kerk sigself graag beroep het, verdag te maak – 'Een protestantsch Groot-Inquisiteur' (*De Onderzoeker* 1/1874:2). Teenoor hom is nogals graag gewag gemaak van Luther wat juis in belang van 'vrij onderzoek' teen Rome opgestaan het (*De Onderzoeker* 11/1868:109). Die derde – en dalk die mees effektiewe – stap, was om die Nederduitse Gereformeerde Kerk se aansluiting by wie hulle as regsinnig geag het, te bevraagteken: Doedes, Van Oosterzee, Chantepie de la Saussaye, Vinke. 'Snippers' uit vier voorlesings van De la Saussaye, 'Een woordvoerder der orthodoxie', het dié boodskap gehad: 'Dat is de zwakheid, ja de onoverwinnelijke kanker van het autoriteits-standpunt...dat het den Geest afhankelijk stelt van de letter...' (*De Onderzoeker* 3/1864:27). In Februarie 1868 is G W Stegmann se vertaling van Doedes se werk oor die Nuwe-Testamentiese hermeneutiek bespreek, en is uitgewys hoe 'vrij Doedes zich tegenover den Bijbel plaatst.' Aanhalings uit 'n akademiese rede van hom is ook gebruik om uiteindelik te konkludeer dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk 'zich voortaan op Doedes niet meer als een geestverwant beroepen kunnen' (*De Onderzoeker* 2/1868:15). In 'n berig oor sekere 'concessies' wat Van Oosterzee aan die Moderne Teologie gemaak het, word sy onderskeiding tus-

sen 'den Bijbel zelve en het Woord van God in den Bijbel' aangehaal (*De Onderzoeker* 3/1873:29). Ook S P Naudé sou in sy briefwisseling met De Beer vir Van Oosterzee oor die belydenis aan die woord stel: 'Niet een bloot mechanische handhaving, maar aan voortdurende loutering...ontwikkeling harer belijdenis heeft de kerk onzer dagen behoefte' (*De Onderzoeker* 12/1874:100). Die beriggewing oor die saak van Leibbrandt voor die Ring van Beaufort-Wes illustreer hierdie taktiek ryklik. Die sogenaamde 'orthodoxie' in die Nederduitse Gereformeerde Kerk moes geïsoleer word.

Die gereelde 'Brief uit Nederland' het hiertoe meegewerk. In Mei 1860 is die eerste brief van *De Onderzoeker* se anonieme korrespondent in Nederland, gepubliseer. Ná dertig briewe van hom, het twee van 'n nuwe korrespondent verskyn alvorens die bekende M A N Rovers in Januarie 1868 dié funksie oorgeneem het. Twintig briewe later, in Augustus 1870, het ene J M Assink Calkoen hom opgevolg. Drie briewe van 'QN' en 'K' sou in 1875 en 1876 volg. Alhoewel die bedoeling aanvanklik was om hierdie briewe maandeliks te plaas, was daar talle onderbrekings – soms tot 'n jaar lank (1862). Die korrespondente het op versoek van *De Onderzoeker* oor dit wat in Nederland 'in de godgeleerde en kerkelijke wereld voorvalt', geskryf (*De Onderzoeker* 5/1860:39).

Die eerste korrespondent het nie gehuiwer om ook kommentaar oor kerklike gebeure aan die Kaap te lewer nie. Hy bevrraagteken die drie Kaapse 'voorvechters van het orthodoxisme', Huet, Faure ('nog wel Dr.!) en Hofmeyr, se teologiese onderlegtheid (*De Onderzoeker* 9/1860:65). In 1861 het hy die 'bekrompe' dr W Robertson oor dieselfde tekortkoming beetgekry (*De Onderzoeker* 3/1861:18; 5/1861:33). Die jaar daarna was dit G W A van der Lingen se beurt, wie se artikel in *Elpis* hy nie eers kommentaar werd geag het nie (*De Onderzoeker* 2/1862:9)! Dié anonieme korrespondent het *De Onderzoeker* as 'licht in het duisternis' vir die Kaapse Sinode van 1863 beskryf (*De Onderzoeker* 2/1864:10) – 'n kerk waarvan die toekoms oënskyklik 'zeer betreuenswaardig' was (*De Onderzoeker* 4/1864:37). Daarom vermeld hy sy 'hooge ingenomenheid' met die uitspraak van die Hooggereshof in sake Kotzé (*De Onderzoeker* 12/1864:139). Maart 1865 het hy weer oor die 'orthodoxistiese vervolgzucht in Zuid-Afrika' laat hoor (*De Onderzoeker* 3/1865:19). Een van sy laaste briewe het oor die openingsrede van Van Oosterzee gehandel. Hy skryf dat dit openhartig, eerlik en godsdienstig was, en dat 'een niet overdreven confessionalisme' 'n broederhand tot die Utrechtse Teologiese fakulteit sou kon reik. Die 'orthodoxisme, zoo als het aan de Kaap tot ketterjagt uitspat... zal gewis ach en wee roepen over de schreeuwende heterodoxie die te Utrecht wordt verkondigd' (*De Onderzoeker* 1/1866:6). In Mei daardie jaar het hy afgesluit met 'n veelseggende opmerking oor Doedes se *Hermeneutiek voor de Schriften des NV*: 'In-

dien uwe Kaapsche dogmatisten volgens Doedes' grondregelen de schrift verklaren wilden, zouden zij zulke onzinnige en onchristelike dwaasheden niet verkoopen als nu' (*De Onderzoeker* 5/1866:41). Die angstigheid waarmee die Nederduitse Gereformeerde Kerk na gesaghebbende woordvoerders vir hul saak teen die Liberale Rigting gesoek het, is ook uit Nederland uitgebuit!

Rovers sou hom merendeels hou by verwickelinge in Nederland. Die voorgestelde onderwyswet, die implikasies daarvan vir teologiese opleiding, nuwe boeke en die stryd in die Hervormde Kerk oor die doopformulier sou op sy agenda wees. Oor Groen van Prinsterer het hy ietwat meewarig geskryf: '...dat hoofd der anti-revolutionaire richting is thans bijna...een alleenstaand strijder geworden' (*De Onderzoeker* 3/1869:23). In dieselfde brief het hy ook vermeld dat hy Murray se *Het Moderne Ongeloof* – wat die redakteur van *De Onderzoeker* aan hom gestuur het – ontvang het, maar nie veel kommentaar wou lewer nie daar dit op 'n valse voorstelling van die moderne rigting berus het. Veel skerper sou sy oordeel egter oor dr J J Kotzé (van Richmond) se boekie oor die doop, wees (*De Onderzoeker* 4/1870: 33). Rovers haal Doedes aan om Kotzé se uitspraak oor die Mattheaanse outeurskap van die eerste Evangelie te weerlê. Kotzé se bewering dat die doop in die naam van die Drie-enige God moet plaasvind, laat Rovers dan daarop wys dat dié leerstuk veel jonger as die Nuwe Testament is: 'Het wordt tijd dat Dr. Kotzé zijne Dogmengeschiedenis nog eens opslaat.'

In dié debat oor die doop, opper die nuwe korrespondent, J M Assink Calkoen, dan in Desember 1870 die naam van Kuyper (*De Onderzoeker* 12/1870:187). Dié verskyn onderaan 'n brosjure wat die 1870-Sinode se verskraling van die doopsformulier, veroordeel het. Dit was onder andere onderteken deur A W Bronsveld, Doedes en Van Oosterzee, J H Gunning, O G Heldring, P J Hoedemaker en Groen van Prinsterer. In 1872 sou lesers van *De Onderzoeker* in geen onduidelike terme verneem van die uitsonderlikheid van die predikant van Amsterdam en redakteur van *De Heraut*, Abraham Kuyper (*De Onderzoeker* 2/1872:9). Die korrespondent het oor *Het Moderne Ongeloof* geskryf dat diegene wat – soos Murray – só graag die swaard vir regsinnigheid teen die moderne rigting opneem, selde as suiwer regsinnig sou kon deurgaen. Veral wat die leer van die Predestinasie betref: "t Zou bv. volstrekt niet moeilijk zijn, uit de geschriften van de hoogleraaren Doedes en Van Oosterzee tal van ketterijen op te delven..." In hierdie verband, sou hy egter vir Kuyper – as 'zuiver rechtzinnig' – wou uitsonder.

Dit moes in die Kaap aandag getrek het. Algo is besef dat dié nuweling 'n groot invloed sou uitoefen. In dieselfde uitgawe het *De Onderzoeker* 'n artikel oor Van Oosterzee en Gunning uit *Nieuw Kerkelijk Weekblad* oorgeneem waarin beide se Skrifbeskouing as ten diepste modern voorgestel is. In die slot is Kuyper

byvoorbeeld ingeroep om 'over deze geloofsgetuigenis van den heer Gunning' te oordeel (*De Onderzoeker* 2/1872:16). In 'n volgende brief het korrespondent Assink Calkoen eers die Ringsitting van Beaufort-Wes met 'n kerkraadsvergadering in Amsterdam vergelyk om aan te toon dat 'de orthodoxie aan alle oorden zich zelve gelijk blyf' (*De Onderzoeker* 3/1872:19). Toe is die sondebok aangewys:

De onderlinge verstandhouding tusschen de verskillende fractiën van den kerkeraad is vooral niet verbeterd, nadat Dr. Kuiper het beroep naar den hoofstad aangenomen, en terstond na zijn intreden bewyzen had gegee van den onverdraagzamen hierarchischen geest die in hem was. Deze jonge talentvolle man... is na eerst de moderne beginselen te hebben omhelsd, een hartstochtelijk prediker geworden van het oude Gereformeerde geloof.

Kuiper wou volgens dié brief die Gereformeerde Kerk weer staatskerk maak, die Bybel 'het voornaamste leesboek op de lagere school' en die Dordtse Leerreëls as kriterium vir die individu se geloofslewe neerlê. Daarby is 'n lang gedeelte uit *De Heraut* aangehaal om Kuiper se 'geestelooze critiek' op die liberale politiek te illustreer.

Die volgende brief het profeties begin: '...ik moet ook nu weder het eerst over hem (Kuiper – JL) spreken, en zal wellicht spoedig genoeg op hem terug moeten komen' (*De Onderzoeker* 7/1872:52). Teen Januarie 1873 sou hy byna moedeloos pleit: 'Het is waarlijk niet mijne schuld, wanneer ik in mijn brieven uit Nederland gedurig op de handelingen van den Amsterdamsche kerkeraad terugkom' (*De Onderzoeker* 1/1873:2). Inderdaad: Kuiper se optrede in, en sy uitgesproke artikels oor wat in die Amsterdamse kerkraad gebeur, sou *De Onderzoeker* se korrespondent besig hou. Dit was veral Kuiper – wat intussen ook redakteur van *De Standaard* geword het – se styl wat aanstoot gegee het. Sy uitlatings oor Vinke (!) is as 'echt clericaal-inquisitoriale schrijven' bestempel (*De Onderzoeker* 7/1872:53). Assink Calkoen het die bynaam wat *Nieuw Kerkelijk Weekblad* aan Kuiper gegee het, daarom 'niet onaardig' gevind: 'Paus Abraham de Eerste' (*De Onderzoeker* 9/1872:68). Dat die Amsterdamse kerkraad, onder dié leiding, selfs nie vir die Sinode sou stuit in hul poging om 'alle moderne bestanddeelen' uit dié gemeente te verwyder nie, het hom tot kommer gestem (*De Onderzoeker* 11/1872:87). Daarom wou hy Kuiper se styl betyds ontmasker. Sy eerste brief van 1873 het Kuiper se 'advokatenhandigheid', 'satyriek en spotachtige toon', 'exclusivisme' en 'zenuwachtige drift' beskryf (*De Onderzoeker* 1/1873:2). In Julie is weer na '*De Standaard*-partij' verwys (*De Onderzoeker* (7/1873:58). Ook in September is die wyse waarop *De Standaard* agterdog oor 'n Sinodale Kommissie aanstook, gelaak – veral omdat 'de kuddeke van dr. A Kuijper' vir hulself regte opeis wat alleen die volle gemeente toekom (*De*

Onderzoeker 9/1873:73). 'n Jaar later sou 'n volgende brief dit steeds hê oor die 'kwaadaardigheid' waarmee Kuyper die voorstelle oor die skraping van die woorde 'handhaving der leer' in Artikel 11, bestry het (*De Onderzoeker* 10/1874:78).

Kuyper het in 'n outoritêre gewaad voor die oë van *De Onderzoeker* se lesers opgedoem. Dit was ook 'n strydgewaad – eie aan die polemiese trant wat tot 1876 só kenmerkend van dié blad was. Lesers van *De Onderzoeker* sou nie anders kon as om in dié vier jaar wat hulle van Kuyper gehoor het, 'n afkeur in sy manier van doen ontwikkel het nie. Sy streng ortodokse opvattinge het in elk geval teen hul grein ingegaan. Dit is egter 'n ope vraag of, en indien wel, watter invloed dié bekendstelling op diegene gehad het wat *De Onderzoeker* ook onder oë gekry het, maar wat – soos Kuyper – teenoor die Liberale Rigting gestaan het.

Die volgende paar briewe uit Nederland was van twee nuwe korrespondente en het drupsgewys gearriveer. Oor Kuyper was daar eers 'n stilswye.

3. NA DIE OPWINDING VAN 'N STRYD (1877-1880)

Tydens een van die laaste sittings van die 1876-Sinode het 'n voorstel van ds W P de Villiers oor die vasstelling van gereelde Kategismusprediking, verval omdat hyself afwesig was en niemand die voorstel wou oorneem nie. Hierin het die bestuur van die Kerkverdedigings Genootskap iets simbolies gesien:

Welk een onderscheid tusschen 1862 en 1876! Eene verklaring, die in 1862 de gansche kerk in rep en roer bracht en een hardnekkigen acht-jarigen strijd ten gevolge had, wordt in 1876 in de Synode herhaald... en nu springt geen enkel lid der Synode in den bres voor den sedert 1862 als onfeilbaar behandelenden Catechismus! Wel mogen wij ons daarover verheugen.

(*De Onderzoeker* 1/1877:9)

Daar het beslis 'n wending in die Nederduitse Gereformeerde Kerk gekom, maar nie in die sin soos wat die Kerkverdedigings Genootskap, *De Onderzoeker* en aanhangers van die Liberale Rigting dit graag sou wou sien nie. Volgens Kotzé kon dit daaraan toegeskryf word dat 'hoe langer zoo meer dringt de geest van het onderzoek door' (*De Onderzoeker* 1/1877:13). Maar dit was eerder 'n geval dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se aandag wég van dit waarvoor die liberale dominees hul beywer het, verskuif het. Leraars van die Nederduitse Gereformeerde Kerk het eintlik net die strydperk verlaat – in hul eie oë: onverswak in hul regsinnigheid. Die stryd was gewoon verby.

Die inhoud van *De Onderzoeker* getuig hiervan. Toe die tyd vir die Sinode van 1880 naderkom, is enkele beskrywingspunte vooraf gepubliseer en 'n skamele verslaggie daarna uit *De Zuid-Afrikaan* oorgeneem (*De Onderzoeker* 10/1880:78). Die

uitgebreide polemisering van vroeër het grootliks afgeneem. Een uitsondering hier, was die diskussie met ds J I Marais van Hanover, toe pas beroep as derde professor na die Stellenbosche Seminarium. Twee artikels van hom het die vonk van vroeër laat herleef. Die eerste was oor 'De stilstaande zon van Jozua' wat in *Elpis* verskyn het – 'Ik twyfel of zij in eenig ander tijdschrift dan *Elpis* eene plaats zou hebben gevonden' het 'XYZ' opgemerk (*De Onderzoeker* 3/1877:25). Vir enigeen wat ingestel was op die Skepping van God soos die astronomie dit ontsluit, was dit duidelik dat dié verhaal 'eenvoudig tot het gebied der mythen' behoort (*De Onderzoeker* 3/1877:23). 'n Gewraakte uitspraak van Marais in sy tweede artikel, 'De Zelfoplossing van het Modernisme', het 'XYZ' tot 'n reeks van drie artikels hieroor aangespoor. Marais het naamlik geskryf dat die Modernisme 'draagt in zich om de kiemen des doods' en uiteindelik in materialisme, ateïsme en nihilisme sou wegsink (*De Onderzoeker* 5/1877:39). Verder is ook gepoog om die wig tussen Doedes en die Kaapse regsinniges dieper in te slaan. Onder die opskrif 'Ketterijen van Prof. Doedes' is 'n beriggie uit die tydskrif *Geloof en Leven* oorgeneem waarin onder andere sy breuk met die opvatting dat die Bybel gelyk aan Gods Woord is, aange-ton word (*De Onderzoeker* 7/1880:53).

Ds Huët het weer sy opwagting in *De Onderzoeker* gemaak, maar verrassend anders. Sy boekie, *Niet om te twisten, maar uit gewetensdrang*, is deur *De Onderzoeker* ontvang as 'een zeer merkwaardig teeken des tijds' (*De Onderzoeker* 10/1877:81). Huët, wat vroeër 'n vurige verdediger van die ortodoksie was, het hierin die gevolge van die Predestinasie-leer as allernoodlottig bestempel. Tot só 'n mate dat hy gebied het dat 'het Nederlandsch volk homeopatisch en voor goed zal zijn genezen van zijne Gereformeertheid' (*De Onderzoeker* 10/1877:84). *De Onderzoeker* het gevra: 'Wat heeft ds Murray hierop te zeggen?' Een uitgawe vroeër is daar ook met Murray gehekel na aanleiding van sy opmerking oor die Calvinisme van die Presbiteriaanse Konsilie (*De Onderzoeker* 9/1877:77): sy gemeente sou volgens *De Onderzoeker* verras wees met sy nuutgevonde entoesiasme vir die Calvinisme. Met die verdagmaking van Calvin het *De Onderzoeker* voortgegaan. Uit die *Bibliotheek voor Moderne Theologie* is 'n artikel oor 'De Bijbel van Michel Servet' oorgeneem (*De Onderzoeker* 9/1877:73). H Tollin het dit vir diegene wat 'eene herleving van het Calvinisme' in Nederland moes aanskou, geskryf. Dié invloed, stel Tollin, is gebore uit die 'oligarchische republiek' wat Calvin in Genève tot stand gebring het.

De Onderzoeker het wel kennisgeneem van die kerklike stryd wat nou elders ge-woed het. In Januarie en Maart 1878 het berigte verskyn oor die stigting van 'n Vrye Gemeente in Amsterdam deur die Hugenholtz-broers (*De Onderzoeker* 1/1878:5; 3/1878:20). Hul blad, *Stemmen uit de Vrije Gemeente*, sou voortaan ook aan lesers van *De Onderzoeker* nuus bring. Faure se Vrye Protestantse Kerk in

Kaapstad het vanselfsprekend die belangstelling van *De Onderzoeker* geniet (*De Onderzoeker* 9/1880:72). Oor die 'Ketterjacht in Scotland' teen eerw David Mcrae en prof Robertson Smith, is ook berig (*De Onderzoeker* 7/1879:58).

Theologies het *De Onderzoeker* op die ingeslane weg gebly. Name soos Kuenen, Colenso, Parker, en Scholten was nog daar – van eersgenoemde meer en van laasgenoemde minder. Die reeks artikels teen Marais (1877) het bevestig dat dit ook steeds die bekende 'licht' was. Daarin het die onhoudbaarheid van 'n leerstuk oor die Goddelike ingewing van die Skrif aan die orde gekom. Volgens Kotzé is dit ook deur De la Saussaye, Van Oosterzee en Doedes prysgegee. Die Godsbegrip was ter sprake: 'De God van den orthodoxe is een duivelachtig monster, van wie ik met afschuw mij afwend' (*De Onderzoeker* 5/1877:40). Daarop het Kotzé gepleit: 'Men houde dan toch op om ons te beschuldigen, gelijk M. in navolging van ds Kuijper dat doet, dat wij geen grond hebben om aan een God der liefde te gelooven...' H C V Leibbrandt het dit nog eens oor 'Praying for Rain' gehad, met Job 38:34 as teks (*De Onderzoeker* 2/1878:13). Dit was natuurlik 'n belangrike ontwikkeling: die gereelde publisering van 'oordenkings' deur veral Faure en Kotzé, maar enkeles het ook van Leibbrandt, Voysey en Heinrich Lang gekom. Van die nagenoeg 26 wat tussen 1877 en 1880 verskyn het, het 20 'n teks uit die Nuwe Testament (die Evangelies, Handeling, Galasiërs, Hebreërs en 1 Johannes) gehad, en die res uit die wysheidsliteratuur van die Ou Testament. Van behoorlike eksegesi was daar min sprake, en bykans die helfte het een of ander deug as tema gehad. Die reeks toesprake wat Faure in 1880 in die Mutual Hall in Kaapstad oor 'Godsdienst en Wetenschap' gelewer het, is in *De Onderzoeker* gepubliseer. Sy uitgangspunt:

Den denkenden Theïst is het geschrift op de rotsen gegraveerd en door den geoloog ontcijferd, eene openbaring geschreven door denzelfden Goddelijken vinger als die andere openbaring die de theoloog leest in de psalmen van David en in de brieven van Paulus. Goddelijke waarheid is overal te leezen....

(*De Onderzoeker* 7/1880:50)

Algaande het 'n nog 'n trek van die Liberale Rigting sigbaar geword. Vanaf 1871 sou daar sporadies artikels oor ander godsdienste verskyn, veral Oosterse godsdienste soos die Boedhisme (*De Onderzoeker* 9/1871:74; 2/1875:17). Die stroompie sou sterker begin vloei. Oor 'Het Islamisme' is 'n bydrae van A Réville uit *Bibliothèque van Moderne Theologie* oorgeneem (*De Onderzoeker* 3/1878:22). 'n Rede van Faure oor 'Het Mohammedanisme' waarin hy die waarheid wat in alle godsdienste opgesluit is, aanroer, is gepubliseer. Sy 'teks' was Hebreërs 1:1 (*De Onderzoeker* 2/1879:9). In Oktober 1878 is oor 'punte van overeenkomst' tussen verskillende godsdienste geskryf (*De Onderzoeker* 10/1878:87), en in Maart 1880 oor die universele verskynsel van godsdiens (*De Onderzoeker* 3/1880:20).

'n Nuwe korrespondent in Nederland sou eers in 1879 weer 'n brief besorg. Dat die redaksie en medewerkers van *De Onderzoeker* egter wel deeglik van Kuyper en sy medestanders kennisgeneem het, sou al in 1878 blyk. Onder die opskrif 'Een Teeken des Tijds' is 'n berig uit *De Hervorming* oorgeneem waarin met die kritiek wat *De Heraut* oor J H Gunning se *Leven van Jezus* gelewer het, gehekel word (*De Onderzoeker* 3/1878:26). In die volgende uitgawe van *De Onderzoeker* het Kotzé na aanleiding van Huet se boek, oor 'Het Leerstuk der Praedestinatie' geskryf: 'De echt Gereformeerde orthodoxie is dan ook niet in gebreke gebleven de fiolen van haren toorn over den afvalligen broeder uit te gieten' (*De Onderzoeker* 4/1878:30).

Het hulle bewuswording van Kuyper daartoe bygedra dat hul karakterisering van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se teologiese dubbelslagtigheid nog skerper gestel is? Dit wil die geval blyk te wees met Leibbrandt. Hy't hom by die diskussie oor Huet se boek gevoeg (*De Onderzoeker* 4/1878:31). Die 'orthodoxe Dordtsche leer' is dalk 'uit de harten der geletterden' verdring, maar die gebeure in Nederland het duidelik laat blyk dat onder 'het volk' en 'de meest besliste Bijbelgeloovigen' dié leerstuk nog werklik die *cor ecclesiae* was. S6 was dit klaarblyklik ook vir hom die geval met die 'Doppers' in Suid-Afrika, hulle wat by geleentheid deur Murray⁵ 'hyper-Calvinisties' genoem is. Hy meen dan weereens dat die sogenaamde regsinniges in die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat op ondertekening van die belydenis aandring, met die prediking van Moody en Sankey op loop was. In Junie het Leibbrandt se resensie oor Gunning se *Leven van Jezus* verskyn, wat, skryf hy, 'tot verbazing en droefheid van Dr. Kuijper en geestverwanten' die moderne standpunt aangaande die geboorteverhale van Jesus, gedeel het (*De Onderzoeker* 6/1878:51). Dat Gunning hieroor sy mening sou wysig – onder druk van *De Heraut* en 'tot satisfactie van het geloof der gemeente' – het Leibbrandt betreur. Twee maande later het hy nogmaals op Murray se invloed teruggekom. Dit was in 'n Engelse preek te Graaff-Reinet, wat die verbetering van blanke onderwys wou bepleit. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk se geskiedenis was sy vertrekpunt. Die oorgang van die Kaap in Engelse hande het onder andere meegebring dat liberale sienswyses aan die Kaap plek moes maak vir 'the straitlaced hyper-Calvinism of Scotland' (*De Onderzoeker* 8/1878:72). 'n Vreemde taal en die gebrek aan onderwysers het verder ook die blanke bevolking in 'n 'painful position of ignorance and indifference' laat verval. Die uitkoms was onvermydelik: 'unsophisticated elders' het die handhawing van wat hulle gemeen het die Dordtse leer was, ten alle koste verdedig – 'in reality a kind of Methodistical revivalism'. In Januarie 1879 het hy 'n verdere verdeeldheid onder die 'behoudsmannen' van die Nederduitse Gereformeerde Kerk blootgelê. Die aanleiding daartoe was *De Afrikaansche Patriot* (S J du Toit) se kritiek op prof N J Hofmeyr se *Bijbelsch Dagboek*: 'Miserabeler affaire is ondenkbaar' (*De Onderzoeker* 1/1879:6).

Die 'beroemde kampioen Kuijper' was in die eerste brief van C G Chavannes, die nuwe Nederlandse korrespondent, weer in die kollig: 'Daar is een heftige strijd onder diegenen die zich de ware gereformeerde noemen, en de toon is verre van broederlijk' (*De Onderzoeker* 3/1879:19). Kuyper se planne vir 'n vrye fakulteit teologie met 'n konfessionele grondslag, is uit Utrecht teengestaan met die onderrig van dogmatologie wat die historiese ontwikkelinge in ag sou neem. In sy volgende brief het Chavannes onder andere die optrede van 'de redders der Kerk naar de wijze van de Amsterdamsche Kerkeraad', gekritiseer (*De Onderzoeker* 4/1879:31). In Junie 1879 skryf hy dat 'de confesseoneelen zijn in oproer' oor die wysiging van artikel 38 oor die aanneming van nuwe lidmate (*De Onderzoeker* 6/1879:45). Vir hóm was 'n voorwaarde vir die voortbestaan van die Kerk 'de eerbiediging van elkanders gewetens' – waarvoor die nuwe artikel juis ruimte wou maak. Maar die 'confesseoneelen' was van plan om buite om, en teen die Sinode 'een band te sluiten' (*De Onderzoeker* 7/1879:53). Ná afloop van die Sinode het Chavannes meer moed gehad – ten minste is daar nie onder druk van die ortodokse minderheid geswig nie (*De Onderzoeker* 10/1879:77). Sy drie briewe wat in 1880 verskyn het, het sydelings wel na die 'skouwspel' van kerklike stryd in die Hervormde Kerk verwys (*De Onderzoeker* 4/1880:25). Maar hy was meer opgewonde oor die nuwe *Theologisch Tijdschrift* en 'n uitsonderlike artikel van Rauwenhoff daarin: 'Idealisme zonder ideaal' (*De Onderzoeker* 3/1880:17).

Die tyd was besig om die Modernisme in Nederland in te haal. 'Kampioen' Kuyper se hand hierin, was swaar. Vir die lesers van *De Onderzoeker* was dit duidelik. En in die Kaap het die stilte ná die stryd, al meer na 'n doodse stilte begin klink. *De Onderzoeker*, egter, sou die front moedig volhou.

4. 'N LAASTE POGING (1881-1884)

Het mislukken van ons beroep op de vrijzinnigen in dit land is ons eene teeken dat er thans geene zeer dringende behoefte is aan een Zuid Afrikaansch orgaan van het liberalisme.

(*De Onderzoeker* 12/1884:133)

Só het die redaksie in Desember 1884 die laaste uitgawe van *De Onderzoeker* aangekondig. Die oproep dat veral Engelssprekendes op die blad moes inteken daar *De Onderzoeker* vanaf November 1880 tweetalig was, het nie geslaag nie. Destyds is nog bygevoeg: 'the only organ of liberal theological views in South Africa' (*De Onderzoeker* 11/1880:88). Dit was 'n laaste poging van *De Onderzoeker* om verlore steun weer in te haal, maar gee ook 'n aanduiding dat daar volgens die redaksie nog heil in die Engelse liberale kringe in die Kaap was. In geheel egter,

het die Liberale Rigting 'ontbindende magte' ten prooi geval (Hanekom 1951:75). Die opwinding van die stryd met die Nederduitse Gereformeerde Kerk het vervaag – dít het *De Onderzoeker* self as een van die redes vir verminderde belangstelling aangevoer (*De Onderzoeker* 10/1884:109). In Mei daardie jaar het die Kerkverdedigings Genootskap ontbind. Die besluit om te ontbind is deur die bestuur namens die oorblywende 19 effektiewe en 4 erelede geneem. Die jaarverslag begin met die woorde: 'Daar er zedert onze Veertiende Algemeene Vergadering op 27 April 1878 niets in den Nederduitsch Gereformeerde Kerk is voorgevallen dat het voor ons Genootschap noodzakelijk maakte om handelend op te treden...' (*De Onderzoeker* 5/1884:49). Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het inderdaad die strydperk verlaat.

Gegeve die feit dat die Kaapse liberalisme gekwyn het, is dit verrassend dat *De Onderzoeker* nie dunner geword het nie. Dit moet aan die ywer van die redakteur toegeskryf word, en aan die twee getroue medewerkers: J J Kotzé en D P Faure. Tussen hulle twee het in die laaste vier jaar nie minder as 65 'stigtelike' bydraes verskyn! Die waardering wat daar byvoorbeeld vir Kotzé se arbeid in sy eie gemeente (Darling) en in Malmesbury geleef het, is deur die feestelike viering van sy 25 jaar in die bediening, bevestig (*De Onderzoeker* 8/1884:92). Leopold Marquard, *De Onderzoeker* se 'leke'-redakteur (*De Onderzoeker* 12/1884: 133), was by gebrek aan genoeg plaaslike stof, al meer op ander tydskrifte aangewese: *The Inquirer*, *De Hervorming*, *Unitarian Review*, *Unitarian Herald*, *De Tijdspiegel*. Artikels van Kuenen, Parker, Robertson Smith, Voysey, Emerson en Wicksteed is daaruit oorge-
neem.

Nuus oor twee ander bekendes het ook die einde van 'n era gesimboliseer. In Augustus en September 1881 is J H Scholten se akademiese afskeidsrede van die Leidse universiteit, gepubliseer (*De Onderzoeker* 8/1881:87-89; 9/1881:98-101). Daarin het hy 'n oorsig van sy eie teologiese ontwikkeling sedert sy studiejaar gegee, en noodwendig ook by Kuyper uitgekom. Dié het, sê Scholten (soos hyself immers vroeër), die sogenaamde 'rechtzinnigen' in die Hervormde Kerk, ontmasker in hul eie afwyking van die leer (*De Onderzoeker* 9/1881:99). Die dood van J W Colenso op 20 Junie 1883 was eweneens 'n baken aan die einde van 'n era. Watter bewondering *De Onderzoeker* vir hom gehad het, blyk uit die reeks huldeblyke wat sou volg. Die hele Julie-uitgawe is trouens daaraan afgestaan: 'Happily John William Colenso requires not our eulogies; his name and his memory will be engraved on the world's history and on the world's heart' (*De Onderzoeker* 7/1883:79). Selfs 'n jaar later het Kuenen hom nog as een van die 'Mannen van Beteekenis in onze dagen', gehuldig:

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden nam hem onder hare buitelandse leden op en erkende daarmede...dat zijne kennis van onze taal en zijne pogingen om onze theologie in Engeland bekend te maken dankbaar werden gewaardeerd....De brug is gelegd, en Colenso was een der eersten, die daaraan hebben gearbeid.

(*De Onderzoeker* 5/1884:56)

1882 was die sterfjaar van nog 'n negentiende eeuse gees: Charles Darwin. 'n Kort huldeblyk is uit *The Inquirer* oorgeneem, en in Julie is Voysey se huldigungsrede uit Openbaring 4:11 geplaas: 'We thank God that Darwin has lived and was faithful; wrought out his life in pursuit of truth and has now entered into his rest!' (*De Onderzoeker* 7/1882:83). Dit was geen vreemde geluide vir *De Onderzoeker* nie. Reeds in 1876 is 'n toespraak van Faure oor 'Darwinisme en Atheïsme' geplaas (*De Onderzoeker* 8/1876:80) – waarskynlik die beste uiteensetting van die negentiende eeuse liberale teologie wat ooit in *De Onderzoeker* verskyn het⁶. Faure was oortuig dat Darwin se teorie 'volstrekt niet de strekking heeft den mensch te berooven van zijn geloof in God...'

Twee van Faure se 'oordenkings' uit die laaste skof van *De Onderzoeker* se bestaan, moet uitgesonder word. Sy eksegese het meermale aan die kies van 'n enkele woord uit 'n teks gegrens. By geleentheid wou hy oor 'De Adeldom der Menschheid' preek – waarvoor hy in die Bybel geen teks kon vind nie (*De Onderzoeker* 4/1881:37-38). Met behulp van 'n Chinese spreuk en met die afgelope oorlog in Transvaal as skatkis van voorbeelde, het hy die deugde van dapperheid en geregtedige verset besing. Dat 'het koelbloedige Holland ontbrandt in enthousiasme', het hom verder verheug:

Het Theologisch Holland vergat voor't oogenblik zijn Theologische geschillen en alle richtingen, van Roomsche en confessioneel tot modern en materialist, zijn het eens over de Transvaalsche kwestie, en op één platform spreken voor Recht Prof. Kuijper en Ds. Perk, Frans Lion Cachet en Gerrit van Gorkum! Wie zal dan wanhopen aan de menschheid?

(*De Onderzoeker* 4/1881:37-38)

Die tweede ter sake rede, 'Niet door Geweld' (Sagaria 4:6), is in Februarie 1884 gepubliseer. Daarin hekel hy met die Inkwisisie van Rome en met 'Orthodoxen Calvinisten' wat deur onderdrukking hul leerstellinge wil afdwing. Maar ook vrees, soos dit deur Moody en Sankey en die 'Revival-predikers' gebruik word om mense tot bekering te bring, is ongewens: 'Niet door kracht, niet door geweld, maar door Verlichting, Beschaving, Onderwijs...' (*De Onderzoeker* 2/1884:14).

Nog 'n interessante rede was dié van ene W Okken oor 'David en Goliath' uit die tydskrif *Geloof en Leven*. Dié verhaal het hom in vele opsigte aan die Nederlandse stryd teen die magtige Spanje herinner – en later ook aan 'onze broeders in de Transvaal, die den Engelschen reus gedwongen hebben om hunne rechten en vrijheden te eerbiedigen.' In sodanige stryd is dit is nie nodig om soos 'eene zekere partij' die leerstellinge van die vaders te bely of die vaandel van Gereformeerdeheid te swaai nie. Slegs die gees wat Nederland groot gemaak het, naamlik dié van 'liefde voor vrijheid, en recht, menschenwaarde en menschenadel', sou kon verhoed dat 'de Goliaths dezer eeuw' Nederland nie oorweldig nie (*De Onderzoeker* 2/1882: 15-18).

Aangaande Kuiper het daar vroeg in 1881 nog twee berigte verskyn. Uit *De Hervorming* is 'n bydrae van Kuenen oor die saak van prof Robertson Smith en die Free Church of Scotland oorgeneem. Dan lê hy 'n verband met Kuiper se Vrye Universiteit op Gereformeerde grondslag – eintlik 'n *contradictio in terminis*. Want vroeër of later sal 'n Nederlandse Robertson Smith aan die VU ontstaan en deur eerlike bestudering van die Ou Testament dié grondslag ineen laat stort: 'De Vrije Universiteit draagt dus van hare geboorte af aan de kiemen harer ontbinding in zich...De Hoogleraaren zelve zijn bezig met het delven van het graf voor hunne Universiteit en, hoe harder zij studeeren, des te spoediger is het gereed' (*De Onderzoeker* 2/1881:20). Uittreksels uit 'n brief van *De Zuid-Afrikaan* se Nederlandse korrespondent, oor 'n diskussie tussen Huet en Kuiper, het in Maart 1881 verskyn. Kuiper wou van Huet weet hoe hy sy standpunt dat 'in onze gereformeerde belijdenis het verderf der zielen stak', met sy bediening in 'n gereformeerde kerk kon rym. Huet het hom op die vryheid wat in die Hervormde Kerk geleef het, beroep, en gestel dat hy 'eerst in waarheid aan het onderteekenings-formulier kon voldoen sedert hij het Calvinistisch juk heeft mogen afschudden' (*De Onderzoeker* 2/1881:30).

Hierna sou 'n nuwe Nederlandse korrespondent *De Onderzoeker* se lesers oor die doen en late van Kuiper op hoogte hou. H de Lang, predikant van die Hervormde Kerk, sou dié taak op versoek van Chavannes, die vorige korrespondent, tot aan die einde van 1884 getrou en in detail onderneem – sy brief van Januarie 1884 het 11 digbedrukte kolomme beslaan! Sy tweede brief het veral oor die VU gegaan. Dié was reeds 'n jaar oud, die studentetal 'zeer luttel' en die hoogleraars slegs vyf. 'Ik zie voor de Vrije Universiteit geen toekomst dan als eene school voor Christelijk-historische theologie en anti-revolutionair staatsrecht' (*De Onderzoeker* 11/1881:125). Ver al Kuiper se ideale oor 'n mediese fakulteit, het by De Lang vroeër oor die inhoud van Christelike 'ontleedkunde', 'ziekteskunde' en 'geneesmiddelleer' ontlok. Die stand van sake by en rondom die VU sou gereeld weer aandag kry (*De Onderzoeker* 6/1882:65; 8/1882:90).

Die briewe uit Nederland het ook nie gehuiwer om Kuyper se rol in die kerklike stryd uit te wys nie. Daar was diepgaande verskeurdheid, maar ook 'n bepaalde vloeibaarheid. Dit het deur die Nederlandse samelewing geloop – tussen die 'confessioneele volk' en die 'ontwikkelden, beschaafden mensch' (*De Onderzoeker* 6/1882:63). Die brief van September 1882 was op Doedes se uiteensetting van die kerklike groeperinge in sy *De vier fractiën in de Ned. Herv. Kerk* gebaseer: 'De bijbelsche orthodoxie en de formulier-orthodoxie begonnen meer en meer zich van elkaar af te scheiden' (*De Onderzoeker* 9/1882:99). Binne 'n jaar het daar byvoorbeeld tussen Kuyper en Van Oosterzee 'n kloof ontstaan – deur die toedoen van dié 'ultra-Calvinist' self. Vier Predikante-verenigings ('Confessioneele of Gereformeerde, Orthodoxe, Evangeliese en Moderne') was simptome van hierdie stryd. Tussen Kuyper en A W Bronsveld, leier van die sogenaamde 'etisch-orthodoxe' en redakteur van die *Wageningsch Weekblad*, het verwydering gekom (*De Onderzoeker* 6/1882:63). En veel daarvan kon volgens die korrespondent aan Kuyper se styl toegeskryf word. In April 1882 reeds is dr Tinholt van die Christeljk Gereformeerde Kerk aangehaal wat in hul blad, *De Bazuin*, Kuyper vir sy 'verre-gaande heerszucht en minachtende aanmatiging' verkwalik het (*De Onderzoeker* 4/1882:40). Byna gemoedelik klink dan De Lang se opmerking oor Bavinck se aanstelling by die Christeljk Gereformeerde se Teologiese skool te Kampen: 'Men wist, dat hij een ijverig confessioneel, maar moest erkennen, dat hij een degelijk en bekwaam student was' (*De Onderzoeker* 10/1882:114). Met Kuyper se styl, egter, was hy nog nie klaar. Dié was 'een man die op de toekomst werkt', en wie nie voor hom wou buig nie, 'niet Gereformeerd genoeg' was, moes wyk (*De Onderzoeker* 6/1883:62-63). Só sou ook De Lang moes erken dat 'de zegepraal van het modern beginsel' in die Hervormde Kerk, 'n illusie geword het. Daarom was ook die adrebbeweging van moderne kant teen die invoering van die ou proponent-formule, vir hom futiel. Maar hy kon nie aanvaar dat die 'brutale, strenge Kalvinisme van Dr. Kuyper en consorten' die ganse volk sou verower nie (*De Onderzoeker* 3/1884:26). Indien wel, sou die 'koude Kalvinisme' slegs tydelik seëvier (*De Onderzoeker* 5/1884:50). Voorbeeld daarvan was vir hom die optrede van ds Van Schelven en sy ouderling (Kuyper) as visitatore van die Amsterdamse Classis. De Lang verwys na hulle 'pauselijke aanmatiging' en vra dan: 'Kan het in een protestantsche kerk katholieker?' (*De Onderzoeker* 6/1884:66). Op die vooraand van die verkiesing, het die korrespondent die Anti-Revolutionaire Party as die 'gereformeerde-kalvinistiese' tipeer. Van Kuyper, hul leier buite die Tweede Kamer, skryf hy:

Zijn schrander inzicht en bevelhebers talenten, zijn aanzien bij ons talrijk ultra-orthodox volk en zijn wetenschap van dit aanzien, hebben hem tot een tweede Groen van Prinsterer gemaakt.

(*De Onderzoeker* 11/1884:122)

Wat die inhoud van Kuyper se teologie betref, daarvan het wesenlik min in De Lang se briewe tereg gekom. Oor Kuyper se voorwoord vir 'n herdruk van Van Haemstede se *Geschiedenis der Martelaren* (1671 eerste uitgawe), was hy krities. 'Voor een bepaald publiek' geld Kuyper se naam as 'zegel der echtheid' (*De Onderzoeker* 4/1882:39). Hy meen dat Kuyper graag 'in die bloedtheologie waden', maar tog die Gereformeerde Christenheid teen 'n verkeerde lees van die Martelaarsboek gewaarsku het. Tong in die kies het De Lang Kuyper se *Tractaat over de Reformatie der Kerken* (1883) beskryf as: '...een flink boekdeel op oud-hollandsch papier in perkamenten omslag' (*De Onderzoeker* 1/1884:4)! In dieselfde brief het hy ook dit waarna reeds hierbo verwys is, bevestig, naamlik dat die Moderne Teologie vir Luther b6 Calvyn verkies het: '...het Calvinisme, dat aan onze vaderen in de hand gaf, wat zij noodig hadden: het zwaard. En dit Calvinisme bleef overheerschend. Toch heeft Luther onze eerste liefde' (*De Onderzoeker* 1/1884:5).

5. ENKELE GEVOLGTREKKINGS

- * As mondstuk van die negentiende eeuse teologiese liberalisme in Suid-Afrika, was *De Onderzoeker* 'n uitsonderlike blad. Die polemiese karakter en inhoud, en ondersteuning van dié blad, het nou met die stryd wat deur die Nederduitse Gereformeerde Kerk met die liberale dominees aangeknoop is, saamgehang. Daarom dat die afloop van dié stryd teen die middel van die sewentigerjare, ook vir *De Onderzoeker* 'n wending gebring het. Veral in dié eerste tydperk van die blad se bestaan, was die lesers daarvan nie net tot ondersteuners van die Liberale Rigting beperk nie, en in elk geval nie net tot die Kaap nie. Anders as wat deur voormanne in die Nederduitse Gereformeerde Kerk – soos Huet – met die verskyning van die blad voorspel is, het *De Onderzoeker* egter vir 'n kwarteeu voortgegaan om lesers oor die stand van die teologiese liberalisme in die Westerse wêreld in te lig, en hulle vanuit daardie godsdienstige raamwerk te stig. Enige nuus wat die liberale saak in Suid-Afrika kon dien, is deur *De Onderzoeker* opgeneem en vir lesers geïnterpreteer. Wat teologiese breedheid betref, kon die blad met reg aanspraak maak daarop dat dit b6 ander teologies-kerklike tydskrifte uitgestaan het. *De Gereformeerde Kerkbode* het vir 'n groot deel van dié tydperk (ongeveer 1870-1879) 'n laagtepunt beleef; *Elpis* het in 1861 doodgeloop, is in 1873 weer uitgegee en in 1880 in *De Christen* opgeneem;

laasgenoemde wou nie 'n teologiese tydskrif wees nie, maar die spesiale evangelie-bediening bevorder; *Di Patriot* en *De Getuige* se leserstalle was beperk en as gevolg van S J du Toit se omstredenheid verdag.

- 'n Kenmerk van *De Onderzoeker* se bydrae tot die stryd in die Nederduitse Gereformeerde Kerk was die passie om dié kerk en haar teologiese opvattinge te karakteriseer. Veral Kotzé, Leibbrandt en Faure het hul onderskei deur die inherente spanning tussen wat bely en wat verkondig is, en die bedieningstyl, bloot te lê. Hulle tiperings is nogals gelykgegee deur die verdeeldheid wat in die sewentigerjare tussen evangeliesgesindes en ortodoksie sigbaar geword het.
- *De Onderzoeker* was wat die Kaapse kerklik-teologiese tydskrifte betref, waarskynlik die eerste om Kuyper in Suid-Afrika bekend te stel. Ook die skaal waarop dié blad se lesers van Kuyper verneem het, was veel meer as wat *De Gereformeerde Kerkbode* voor die oorlog van 1899 sou bied. Waarskynlik is dit net S J du Toit se tydskrifte wat ook in só 'n mate van dié Nederlander vertel het – weliswaar eers van die einde van die sewentigerjare af en in 'n veel meer simpatieke trant.
- *De Onderzoeker* se bekendstelling van Kuyper was verder uniek daarin dat dit grotendeels eerstehands uit die hitte van die kerklike stryd in Nederland gekom het. Dit was dus ook polemies van aard. In die gereelde 'Brief uit Nederland' het korrespondente Kuyper geteken as 'n eng Gereformeerde en outoritêre, maar ook begaafde en invloedryke figuur. Sy styl het vir baie aanstoot gegee. Saam met hom, is ook die Calvinisme onder groot verdenking gebring. Tereg moet hier aangemerkt word dat die begrip 'Calvinisme' en 'Calvinisties' in *De Onderzoeker* in 'n teologiese sin gebruik is (met leerstellige of kerkregtelike inhoud) – en nie in die breër kultuur-filosofiese sin soos wat later eie aan Kuyper en die Neo-Calvinistiese rigting sou word nie.
- Die redakteur en medewerkers van *De Onderzoeker* het in só 'n mate van Kuyper kennisgeneem, dat hulle hom in hul eie (polemiese) bydraes oor plaaslike gebeure ter sprake gebring het. Hierdie bewustheid van Kuyper blyk ook uit nuus wat deur die redakteur uit ander tydskrifte oorgeneem is.
- *De Onderzoeker* het van die ontwakende nasionalisme in die Kaap rondom die eerste oorlog tussen Transvaal en Engeland kennisgeneem, en dit entoesiasties vanuit 'n teologies liberale raamwerk geïnterpreteer. Dat Nederland en Kuyper ywerig vir die Transvaalse saak ingetree het, is gunstig deur dié blad gerapporteer.

- Wat die invloed van *De Onderzoeker* se bekendstelling van Kuiper betref, moet in gedagte gehou word dat dit subjektief en selektief van aard was. Gevolglik moet 'n waardering van die invloed van hierdie bekendstelling, met drie groepe in die Nederduitse Gereformeerde Kerk rekening hou:
  - Binne die liberale rigting in Suid-Afrika is daar antagonisme teen Kuiper opgewek. Dit het sowel sy teologie as sy werksaamhede verdag gemaak. Hierdie vooroordeel is later versterk toe hy hom graag met die 'gereformeerde' Kruger-regering in die ZAR geassosieer het. Kerklik het dit waarskynlik ook die verhouding tussen die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Hervormde Kerk in Transvaal, beïnvloed.
  - Berigte oor Kuiper se verset teen die Moderne Teologie in Nederland is in die sogenaamde 'regsinnige' geleedere in die Nederduitse Gereformeerde Kerk positief ontvang. Dat hy juis in *De Onderzoeker* as 'n steen des aanstoots voorgestel is, het hom aanvanklik goed by die Nederduitse Gereformeerde Kerk in hul stryd teen die liberale dominees laat tuiskom. Het dít hulle na sy stigtelike publikasies laat kyk? Namate die inhoud van sy teologie en veral sy styl egter hier bekend geword het – soos ook deur *De Onderzoeker* voorgestel – het daar 'n versigtigheid gekom en later selfs afkeur. Tot só 'n mate dat die stigting van die VU en die Doleansie van 1886 sowel in Sinodale vergaderinge as in *De Gereformeerde Kerkbode* feitlik ongesiens verbygegaan het. Die ontwakende nasionalisme en veral Kuiper se posisionering in die oorlog van 1899-1902 het in dié kringe 'n wending gebring. Dit sou egter nie verhoed dat Kuiper in die begin van die twintigste eeu steeds met agterdog bejeën is nie – en vanuit 'n rigting wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk weer in 'n stryd oor die Skrif gedompel het.
  - Die 'regsinnigheid' van die Nederduitse Gereformeerde Kerk is nie net vanuit die Liberale Rigting bevraagteken nie. Vir diegene wat in elk geval met die evangeliesgesindes oorhoops was, sou daar in *De Onderzoeker* se bekendstelling van Kuiper, rede wees om hulself op dié Gereformeerde figuur te oriënteer – veral omdat sy regsinnigheid deur dié blad as 'suiwer' uitgesonder is. Vir hulle sou onder andere sy *Program* vir die ARP, sy ywer vir leersuiwerheid en sy VU 'n ideaal word.

Met dit gesê, is dit uiteindelik ook veelseggend dat Hanekom in die inleidende hoofstukke van sy werk oor die Liberale Rigting, juis vanuit Kuiper oor dié rigting oordeel (Hanekom 1951:xi,15-78). Immers, een van die primêre bronne waaroor sy

navorsing gegaan het, *De Onderzoeker*, het Kuyper se naam onmiskenbaar ter sprake gebring. Maar Hanekom staan aan die ander kant ook in 'n simpatieke verband met die rigting wat in 'n eie Kaapse sin by Kuyper aansluiting gevind het. Dit sou waarskynlik in sy beplande tweede deel oor die 'Liberale Rigting' – wat toe nooit die lig gesien het – duideliker word. Daarin wou hy 'n lyn trek na die stryd om die Skrif en die leer wat vroeg in die twintigste eeu in die Nederduitse Gereformeerde Kerk losgebars het. 'n Stryd waarin die vermeende invloed van Kuyper in die Nederduitse Gereformeerde Kerk, gelouter is.

Pous Abraham die eerste.... Te lank is dié kleurryke figuur se invloed in die Nederduitse Gereformeerde Kerk vereenvoudig.

ENDNOTE

1. Vergelyk byvoorbeeld *De Troost der eeuwige verkiezing* (15/7/1871:209-212); *Een ander die zaait en een ander die maait* (*De Onderzoeker* 5/7/1879:225-227) en *Bekeer u, o Israel, tot den Heere uwen God toe!* (*De Onderzoeker* 5/1882:205-206).
2. Vergelyk byvoorbeeld 'n reeks oor *De Predestinatie volgens Bijbelleer en kerkleer*, wat ook in 1895 as boekie uitgegee is.
3. Vermoedelik was dit ook hy wat in 1881 onder die skuilnaam 'Medicus' drie artikels oor die mediese wetenskap en 'the Old Theology' geskryf het (*De Onderzoeker* 9/1881:107-108).
4. Dié gedagte van 'n derde opsie naas Gereformeerde en liberaal ('n 'Evangelieparty') is reeds in 1863 deur ds A McGregor geopper: '...dat Liberalisme uit eene doode en onbevredigende orthodoxie ontstaan was, en dus, dat Christelik leven het sterkste bolwerk teen alle dwaling moet zijn' (*De Gereformeerde Kerkbode* 2/5/63).
5. Vermoedelik het Leibbrandt hier 'n fout begaan deur 'n naam wat prof John Murray aan die 'Doppers' gegee het (vgl *Cape Monthly Magazine* 1877) aan Andrew Murray toe te skryf!
6. Dié rede het ook in *The Standard and Mail* verskyn, en 'n eksemplaar daarvan is aan Darwin self gestuur. Volgens die *Hereford Times* het Darwin dit met goedkeuring gelees, en vir verdere publikasie aan dié koerant besorg (Hanekom 1951:232).

Literatuurverwysings

DE ONDERZOEKER 1860-1884.

Engelbrecht, S P 1933. *Thomas Francois Burgers*. Pretoria: J H de Bussy.

Hanekom, T N 1951. *Die liberale stryd in Suid-Afrika, Deel I*. Stellenbosch: CSV-Boekhandel.

Hofmeyr, N J 1860. *Eene getuigenis teen de hedendaagsche dwaling*. Kaapstad: sl.

Huet, P & Faure, P E 1860. *Een Woord bij de verschijsning van het eerste nummer van De Onderzoeker*. Kaapstad: sl.

Odendaal, B J 1957. *Die kerklike betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland (1652-1952)*. Franeker: T Wever.

Pont, A D 1958. Enkele aantekeninge by die debat oor die uitleg van die Dordtse Leerreëls wat in 1871 deur ds J J Kotzé van Darling en ds Andrew Murray (jr) gevoer is. *HTS* 15, 29-38.

Rullmann, J C 1928. *Abraham Kuyper: Een levenschets*. Kampen: Kok.

Winckel, W F A 1919. *Leven en arbeid van dr A Kuyper*. Amsterdam: W ten Have.